

Parachutes aan
de horizon,
maar geen
vrede

Dagboek van Pop Rietveld
Barneveld 1944 – 1945

Met een introductie en nawoord door Carlo Rietveld

© Carlo Rietveld 2020

Omslag:

voor: Een tekening, door Bantzinger, van de boerderij, gepubliceerd bij een artikel over “Het Schip” in *Het Parool* in december 1945.

achter: Jaap (Jacob) Dirk Hammer en Pop (Elizabeth) Gerritje Rietveld van der Kam. De citaten zijn van Carlo Rietveld.

Edit en design: David Einhorn en Roswitha Witten

*

Opgedragen aan mijn moeder

*

Inhoudsopgave

Introductie door Carlo Rietveld 5

Wie wij zijn door Carlo Rietveld 19

HET DAGBOEK VAN POP

September 1944 Een brug te ver 29

October 1944 Vluchtelingen 37

November 1944 Het leven gaat door zelfs wanneer de bommen vallen 71

December 1944 Mijn fiets! Maar zij hebben pistolen en wij niet 101

Januari 1945 Razzia's en vorderingen 121

Februari 1945 Niets dan ellende 147

Maart 1945 Alleen maar hongerige mensen 161

April 1945 Eindelijk vrij: "Have a drink!" 173

Nawoord door Carlo Rietveld 195

Bijlagen 1, 2 en 3:

Brieven van Nel van den Broeke 209

Brieven van Emmy Damme 219

Brieven van Mia Baudet 223

Bijlage 4:

"Het Schip" door Jaap Hammer 235

Introductie

*

'Carlo kwam net binnen met het nieuws, dat in Barneveld is aangeplakt dat de oorlog voorbij is.'

*

Dat ben ik, een 12-jarige jongen die, in het door de oorlog geteisterde Nederland op een boerderij in Barneveld in het midden van Gelderland, ongeveer 20 km. boven de rivieren woonde, en we waren net twee weken bevrijd.

Dit was ook de laatste notitie van mijn moeder in het dagboek dat zij bijgehouden had sinds de parachutistenlanding van de geallieerden te Arnhem in September 1944. Ze sprak weinig noch schreef ze verder over de oorlog.

Ik vond het prachtig geschreven schrift nadat ze was overleden, 45 jaar na de oorlog.

Toch moet deze oorlogsperiode een van de meest stressvolle periodes in haar leven geweest zijn. Bombardementen van de nabijgelegen spoorlijn bij de geallieerden en de onzekerheid van de vaak mislukte lanceringen van de Duitse V1 en V2s waren er constant voor bijna 8 maanden en de mogelijkheid van ongewenste bezoeken van Duitse Gestapo, SS-soldaten en lokale verraders, de NSB.

Bovendien huisvestte de boerderij nu ook onze grootouders, de mensen die werkten op de boerderij met hun familie en vluchtelingen van de frontlinie, slechts 20 km ten zuiden van ons.

Waar zij niet over schrijft en mocht schrijven is de dagelijkse medewerking aan de ondergrondse activiteiten. Hoewel we daar niet direct aan deelnamen.

En dan natuurlijk de dagelijkse strijd om voor de hele familie voedsel op tafel te zetten. Gedurende deze periode kwam de hongerwinter, met een constante stroom aan mensen die bedelden om voedsel.

Uit het dagboek tijdens de bittere winter, Zondag, 18 februari 1945:

*

Jaap en ik zijn zoo verschrikkelijk moe van al de ellende en narigheid, dat ik soms niet verder kan. Liefst ga ik maar slapen, maar zelfs in je slaap

raak je die ellende niet kwijt en je kan er haast niet tegenop. Vijftien á twintig mensen komen er per dag aan de deur om een boterham. 's Ochtends maak ik een stapel boterhammen extra klaar en als die dan op zijn, geven we niet meer. En hoe lang kunnen we dit volhouden?

*

De stilte van mijn moeder na de oorlog, bewees in de eerste plaats dat haar behoefte om het dagboek te schrijven was, om zichzelf bij elkaar te houden en haar angsten, verdriet en frustratie, niet te tonen. Ze vond dat ze een moedig gezicht moest laten zien tijdens de ontberingen van het dagelijks leven in oorlogstijd. Naast het schrijven over de ellende om haar heen, schrijft ze ook vaak over pogingen om boter en kerosine in handen te krijgen, tarwe te malen, groenten in te blikken, stroop in flessen te gieten, stukjes tuinslang te vinden die als fietsbanden kunnen worden gebruikt en ons vee te beschermen tegen dieven en Duitse soldaten.

Hoewel mijn moeder dit weinig vermeldt, hebben we regelmatig voedsel verstrekt aan veel familieleden en vrienden in Den Haag, bijna 100 kilometer naar het westen.

En alleen op de laatste bladzijden van het dagboek dat vooral gaat over de dagelijkse overleving onder Duitse bezetting en over een paar vetes met burens, geeft ze een hint over de extra onderliggende stress die zij en Jaap ondergingen, door het verbergen van de radiozender in het kippenhok, die wordt bediend door het verzet - soms transporteert ze zelfs de zender op haar fiets naar een andere boerderij - het huisvesten en bezoeken van verzetslieden en Joodse onderduikers.

Als de Duitsers hier iets van uitgevonden hadden, hadden we allemaal op het minst op straat gestaan en was de boerderij afgebrand. Ze maakte daarom wijselijk geen melding van deze activiteiten in haar dagboek.

We hebben de oorlog grotendeels overleefd dankzij mijn moeder, Pop, en mijn stiefvader, Jaap, wier kracht, vasthoudendheid, intelligentie, vriendelijkheid en geduld ons op de been hielden en beschermden. Ze hielden onze familie bij elkaar tijdens het ondraaglijke en schijnbaar eindeloze wachten op bevrijding, dat altijd ergens anders leek te gebeuren - een buurland, een regio, soms zelfs zo dichtbij als Opheusden het ouderlijke dorp in de Betuwe.

Maar natuurlijk hebben we het ook overleefd om een andere reden, de meest oneerlijke van allemaal, voor degenen die het niet hebben en Gods lukrake geschenk voor degenen die dat wel hebben: Geluk.

Zoals deze pagina's zullen onthullen, verloren we een aantal mensen die gewoon op het verkeerde moment op de verkeerde plaats waren; een tandarts die in een razzia werd gepakt en gefusilleerd; mijn vriendje Heintje die woonde in het Bezuidenhout in Den Haag dat per ongeluk door de geallieerden wordt gebombardeerd; Bert, de koerier, die de Canadese tanks de weg wijst.

Aan de andere kant van dat spectrum bevonden zich Patty, mijn zuster, en ik, die op een dag rustig naar huis fietsten over de Wencopperweg en er een gevechtsvliegtuig over ons heen duikt en raketten afvuurt op de trein die nog geen honderd meter van ons op het spoor staat. Wij doken alle twee in de modder in een greppel naast de weg. Om ons heen leek alles te exploderen maar we werden niet geraakt. Puur Geluk.

De volgende fragmenten uit het dagboek van mijn moeder, Pop Rietveld van der Kam, zijn geschreven in de periode van september 1944 tot april 1945, toen ze van de ene op de andere dag geen idee had wat er met ons zou gebeuren.

Het dagboek begint als aan de horizon ten zuiden van de boerderij duizenden Britse parachutisten naar beneden komen ("Operation Market Garden").

Het is een aanblik die ook in mijn jeugdherinnering is geëtst, vandaar de titel van dit deel: Parachutes aan de horizon, maar geen vrede.

De volgende acht maanden zijn een tijd van grote onzekerheid. Van de ene dag op de ander wisten we niet wat ons gebeuren zou. Acht maanden van levensbedreigende onzekerheid waarin het dagelijkse leven gewoon door moest gaan.

*

Elke dag horen we nieuwe geruchten, te beginnen met hevige gevechten aan het Albertkanaal in België ... de geallieerden hebben Eindhoven bereikt ... de geallieerden zijn halverwege op weg naar Eindhoven ... De geallieerden zijn naar Brabant verhuisd. En we wachten nog steeds en wachten. [11 september 1944] Er gaan hier nu geruchten dat ook alle inwoners van Barneveld zullen worden geëvacueerd, inclusief de boeren. Dat zou een ramp zijn, want dan zouden we de boerderij moeten verlaten

*en niet weten waar we heen moeten. Er is overal al een tekort aan voedsel en we zullen binnenkort hongersnood krijgen. [13 oktober 1944]
Het is allemaal erg verwarrend. We hebben nagedacht over wat we moeten doen als we ook moeten evacueren. Misschien moeten we snel vertrekken met de platte boerenwagen. [13 december 1944]*

*

'Holland boven de rivieren', de regio waar we woonden, was een van de laatste bevrijde gebieden in Europa omdat de Duitsers zich er aan vastklampten. Het was de beste plaats om V1's en V2's te lanceren tegen Engeland en Antwerpen. Antwerpen was de belangrijkste aanvoerhaven voor geallieerd oorlogsmateriaal en brandstof geworden.

Voor het geallieerde leger was Nederland boven de rivieren echter een hoekje zonder veel strategisch belang. De weg naar Berlijn ging over de Rijn naar het oosten en de eerste doorbraak over de Rijn was bij de brug bij Remagen, die verder naar het zuidoosten van Holland lag.

Waarom de Britse generaal Bernard Montgomery de Operatie Market Garden besliste, met vier verschillende landingen op het terrein van België naar Arnhem - de grootste parachutistenlanding ooit - blijft een historisch mysterie voor mij en voor anderen.

Voor ons die in Nederland woonden boven de rivieren, schiep het de valse hoop op bevrijding. De drie zuidelijke landingen in Brabant slaagden, zij het met aanzienlijke vertragingen, maar de vierde, ten noordwesten van Arnhem, werd bekend als 'Een brug te ver'. Montgomery onderschatte de verdedigingskracht van deze Rijn-Maasmonding, die Holland eeuwenlang had beschermd, ook al had zijn staf hem gewaarschuwd.

We woonden ongeveer 20 kilometer boven Arnhem, dus het mislukken van de vierde landing, bezegelde ons lot om door de Duitsers bezet te blijven tot de laatste dagen van de oorlog, een periode waarin de Duitsers steeds wanhopiger en barbaarser werden.

*

Hier vlakbij in een nieuwe boerderij is een geheime radio ontdekt, de boer en zijn zoon zijn verdwenen. Toen hebben ze de vrouw en kinderen maar opgesloten in het kamp te Amersfoort. Vanochtend aan het ontbijt zagen we maar steeds boerenkarren met Duitse soldaten langskomen. Het bleek, dat ze de oogst van die boerderij wegsleepten en al wat er nog meer eetbaars was. Daarna staken ze als straf de boerderij in brand. Het zal nu

wel flink branden, ze doen het bij voorkeur 's 'avonds, dan is het goed zichtbaar. Ik ga niet eens meer naar buiten, we beginnen er al aardig aan te wennen. [6 oktober 1944]

*

Mijn moeder had een goed besef in hoeverre ze wel en niet om kon gaan met de Duitsers.

Op dezelfde dag van de vermelding dat er ergens een radiotoestel was ontdekt met de nare gevolgen van dien, vertelde ze over haar eigen fietstocht die ochtend naar Barneveld:

*

Ik stond dus maar weer eens in het dorp in de queue bij Albert Heijn, toen ik buiten een geweldig gekrakeel hoorde, mensen bij Albert Heijn de winkel zag invluchten, schreeuwende, "O, ze slaan hem zoo, ik wil het niet zien", maar onderwijl een ander op zij drukkend om meer binnen te komen. Geschied in de straat, een paniek. Ik naar buiten en daar staan twee Duitse spoorweglieden een Hollander af te ranselen, trappen, slaan in het gezicht met de revolver in de andere hand. Ik kon dit helaas niet aanzien en daar meestal een vrouw kalmeerend werkt, ging ik op ze af en vroeg, of ik misschien kon vertalen, want dat ze elkaar misschien niet begrepen. "Er hat mein Dienstrad geklaut", zei de Duitser. Toen vroeg ik aan die Hollander, wat hij met die fiets moest doen. Ja, hij wilde even een eindje verder daar in de straat met die fiets. Nou ja, dat lag er te dik op, wat ik hem dan ook zei en ik gaf hem de raad zich stil te houden en rustig mee te gaan, daar ze hem anders weleens dood konden schieten. Gelukkig sloegen ze hem niet meer, hoewel hij het wel verdiend had. Woest waren ze, bonden hem met een riem en met de revolver in de hand, wat mensen weer in paniek uit elkaar deed vluchten. Zo moest hij mee naar de Sicherheitsdienst en je zou hem wel niet meer terug zien. [Zondag, 25 November 1944]

*

Over nog een ander incident minder dan een maand later:

*

Ik moest in het dorp nog wat stopwol halen en stond in de winkel toen een juffrouw verschrikt de winkel in kwam: "Uw fiets, Uw fiets". Nu waren er blijkbaar juist Duitse troepen aangekomen en meteen stond er een snotjongen van een Duitse soldaat, hoogstens 17 jaar, voor mijn neus. "Ist das Ihr Rad?" En jawel, dan moest hij hem meenemen. En hoe ik ook dreigde en soebatte, "Befehl ist Befehl". Ik werd op het laatst zoo nijdig, dat ik hem zijn veldpostnummer en Oberleutnant op liet schrijven en hij er

vandoor met mijn fiets. Ik kon dan die andere meenemen, zei hij en wees mij een andere fiets aan. Een nogal behoorlijke fiets, maar met harde banden. Direct een reuze oploop en iedereen zei mij, dat ik hem niet af had moeten geven, maar zij hebben pistolen en wij niet. 12 december 1944]

*

En nogmaals, op dezelfde dag, deze keer van de boze huisvrouw:

*

De Duitsers hebben 50.000 kilo boter gevorderd om speculaas, een Nederlandse traktatie, voor de troepen te bakken, dus nu bakt het hele land voor hen, terwijl de rest van ons naar de hel kan gaan.

*

Mijn stiefvader, Jaap Hammer, verloor zijn baan als directeur van het Octrooibureau van Royal Dutch Shell in Den Haag nadat de Duitsers op 10 mei 1940 Nederland binnenvielen. De Nederlandse regering capituleerde in vijf dagen. Jaap was hoog intelligent en was zijn tijd vaak vooruit - hij had halverwege de jaren twintig het Octrooibureau van Shell opgericht - en was ook een uitstekende pianist wiens spel ons tijdens menig duister moment in de oorlog opbeurde. Jaap had een goed inkomen en we leefden met veel comfort. Zijn tweede vrouw was een wilskrachtige Friese vrouw geweest die weigerde te scheiden, dus was hij alleen gescheiden van tafel en bed. Mijn moeder bevond zich in een vergelijkbare situatie, dus voor de meesten van ons leefden Pop en Jaap "in zonde", een status die de hele oorlog bleef bestaan.

Jaap, die tijdens de Eerste Wereldoorlog als onderofficier bij de Grenswacht had gediend, besepte al snel dat de Duitse bezetting enige tijd zou duren en dat wonen in Den Haag aan de Noordzee tegenover Engeland, niet de beste plek was om te leven. In feite direct na 1940 begonnen de Duitsers aan het bouwen van een defensieve kustlijn met bunkers en artillerie, die bekend werd als 'der Atlantikwall'.

Dus verkocht Jaap zijn luxe huis aan de Van Voorschotenlaan 18 in Den Haag en kocht eind 1940 een kleine zandboerderij aan de Wencopperweg 9 in Barneveld, die hij 'de Ark' doopte. Het was gelegen ongeveer 3 km. langs een zandweg van de grote weg tussen Barneveld en Voorthuizen. Oorspronkelijk heidegrond. Het gebied was pas verkaveld door de katholieke kerk, die er vijf gezinnen had gevestigd, drie families Bakker en twee families Spruijt.

Het idee van de kerk was om een kolonie te stichten in een gebied dat zwaar bevolkt was door orthodoxe protestanten (bekend als "zwarte kousen").

Jaap kon de meest oostelijke boerderij kopen omdat een van de families Spruijt hun boerderij verkocht om te verhuizen en in de kolenhandel te stappen. Oorspronkelijk was de Ark slechts een eenvoudige boerderij zonder electriciteit, stromend water, toiletten, etc. Hij moderniseerde de boerderij van binnen en voegde er een "slaapvleugel" met vier slaapkamers, badkamer en toilet, aan toe. Een ruime woning voor ons vieren en de huishoudster. Een bewoning die tijdens de oorlog beetje bij beetje toenam tot meer dan een dozijn mensen.

In 1941 was het nog mogelijk om drie km. lange elektriciteitsleidingen op palen te laten aanleggen, met een telefoonlijn die we deelden met onze burens, de Smit's. Door bombardementen werd deze electriciteitsvoorziening definitief onderbroken in September 1944. De boerderij besloeg oorspronkelijk zo'n 40 hectare, en Jaap verkocht de helft aan Jan Smit, een plaatsvervangend notaris uit Den Haag, die een van de weinige mensen was die Jaap niet gek vond. Jaap had voor zover mogelijk was het uiterlijk van De Ark gelaten als een eenvoudige lokale boerderij, maar de Smits bouwden een moderne boerderij naast ons, waar Jaap niet erg blij mee was omdat dit mogelijk ongewenste aandacht kon trekken van de Duitsers en hun Nederlandse medewerkers.

Ons gezin - Jaap, mijn moeder en mijn zuster Patty en ik - verhuisden in augustus 1941 naar de boerderij. Patty ging naar de plaatselijke middelbare school, de MULO, en ik ging naar de grootste basisschool, een protestantse school.

Dat was een behoorlijke verandering ten opzichte van mijn vorige school vóór de oorlog, De Haagsche Schoolvereniging in Den Haag, waarvoor ik gekleed met een stropdas en blazer van huis werd opgehaald en waar ik 15 klasgenoten had.

Op deze boerenschool droeg ik een overall en klompen, fietste ik over vijf kilometer, grotendeels onverharde weg, om naar school te gaan en waren mijn ongeveer 50 klasgenoten kinderen van redelijk arme boeren. De meesten van hen gingen na de zesde klas terug naar de boerderij.

Het was een Protestants Christelijke school en we begonnen en eindigden elke dag met een gebed en we moesten op maandag een psalm reciteren en op woensdag een deel van de catechismus.

Ik was een totale buitenstaander, sprak niet het dialect en was niet eens gedoopt! Toch heb ik goede herinneringen aan die tijd en kon ik me aanpassen.

In 1941, tegen de tijd dat we naar de boerderij verhuisden, was het Duitse leger Rusland binnengevallen. Als gevolg begon de, redelijk rustige, bezetting van Holland geleidelijk te veranderen. De relaties met de Duitsers werden moeilijker. Duitsland kreeg tekorten aan mankracht en materialen. Nederlandse munten, zilver, nikkel en koper, werden ingeruild voor zinken munten. Rantsoenkaarten voor levensmiddelen werden geïntroduceerd. Het dagelijkse leven werd moeilijker.

Hoewel de boerderij ver van de bewoonde wereld was, lag het nog geen halve km. van de spoorlijn van Amersfoort naar Apeldoorn. Bovendien liep de kleine zandweg - de Wencopperweg - voor een deel parallel langs deze spoorweg. Dit werd een gevaarlijke omstandigheid die mijn, verder briljante, stiefvader niet had voorzien.

Na september 1944 werd deze spoorlijn de belangrijkste transportverbinding tussen het door Duitsland bezette West-Holland en Duitsland. Met als resultaat dat de geallieerden deze spoorlijn constant patrouilleerden, bombardeerden en de treinen beschoten.

In de memoires van mijn moeder wordt de spoorwegovergang en het station aan het einde van de zandweg, vaak Hollandsche Spoor of station Barneveld-Voorthuizen genoemd.

*

's Ochtends weer naar het dorp om het inkwartieringsbriefje van juffrouw Teunissen in te leveren op Sociale Zaken. Eerst nog even naar de dokter om meer haarwater, ook nu voor Patty. Flesschen ingeleverd, daar de doktoren daar erg om zitten te springen.

Oh ja, 's ochtends al tijdens het aankleeden opgeschrikt door schietende vliegtuigen. Ik zag ze uit mijn raam, dat aan de andere kant van het huis ligt, als ze op de spoorlijn beginnen te vuren. Acht stuks waren het er weer. Ook deze lieten ieder acht raketbommen vallen.

Het lawaai was enorm en toen ik naar de kelder liep kwam ik op de gang Opa van der Kam en Jules tegen. Als twee spookgestalten in het wit en op bloote voeten stonden ze te klappertanden. De vliegtuigen kwamen nog een keer terug en verdwenen daarna aan de horizon. De lege hulzen en houders rolden van ons dak en lagen in de boomgaard en moestuin, waar Carlo ze ijverig verzamelde. [29 oktober 1944]

*

Het gevaar voor burgers bleef natuurlijk niet beperkt tot de bombardementen van de spoorlijn, maar ook tot de Duitse inspanningen om de lijn te herbouwen, vaak door razzia's om lokale krachten te recrutereren om het werk te doen.

Zoals mijn moeder tragisch vertelt, kunnen de gevolgen dodelijk zijn wanneer de bevolking niet, de door de Duitsers bevolen arbeidskrachten leveren.

*

Morgen moet er naar het dorp gegaan worden om meel te malen, maar met paard en wagen durven we het niet te wagen. Het wordt hoe langer hoe moeilijker, dus moet het maar met kleine beetjes op de fiets getransporteerd worden. Aan de andere kant van Barneveld worden nu mannen met paard en wagen voor 14 dagen gerequireerd, tegen 15 gulden per dag, om te rijden voor de Wehrmacht. Misschien komen ze dan na 14 dagen weer terug. [5 januari 1945]

*

Achter het verhaal van mijn moeder is het onderwerp, waarover ze niet kon schrijven zonder ons in groot gevaar te brengen: de steun en onderdak die we de Ondergrondse hebben geboden.

Er wordt in het dagboek over Kees, Dick, Freek en Bert geschreven, maar altijd in het kader van de dagelijkse activiteiten op de Ark. Wat mijn moeder alleen vermeldt bij de laatste dagboek aantekeningen van na de bevrijding was, dat zij actieve verzetsstrijders waren. Dick zelfs een gedropte Engelsche officier.

Zowel Freek als Bert waren Joodse onderduikers. Kees was de "marconist" die de radiozender bediende, onder andere vanuit een van onze kippenhokken.

Dat hij de oorlog heeft overleefd, is niets minder dan een wonder. Van deze groep van ongeveer 90 "ondergrondsen" overleefden er niet meer dan 10 de oorlog. De meeste anderen werden geëxecuteerd door de efficiënte en meedogenloze Duitse Sicherheits Dienst (SD en SA) en SS-troepen. Kees ontving voor zijn werk de "Medal of Freedom" van de Amerikaanse president Dwight Eisenhower.

Mijn moeder schrijft eindeloos over hoe Jaap werkte om de batterijen op te laden voor electriciteit voor huishoudelijke taken, maar in feite was er een heel andere reden voor zijn onvermoeibare inspanningen, namelijk na september 1944 was de electriciteitsvoorziening permanent onderbroken.

Om de zender te gebruiken was electriciteit nodig. De batterijen moesten opgeladen kunnen worden. Allereerst gebruikte hij een stand alone fiets, daarna de paardencarrousel om tenslotte toch terug te komen bij het oorspronkelijke windmolentje.

Hoe moeilijk is het nu om te begrijpen, dat onze hoop op bevrijding zich van dagen tot weken tot maanden voortsleepte en we eraan gewend raakten om van dag tot dag met angst en ontbering te leven.

Achteraf lijkt het op een schrikbewind en werd er elke dag geploeterd, lichamelijk en psychisch om de dagen door te komen.

Op de dag na Kerstmis, die we met warme chocolademelk vierden, schreef mijn moeder:

*

Gisteravond plotseling een grote explosie, gevolgd door het geluid als regen op het dak en het huis schudde op zijn fundering. We werden allemaal door elkaar geschud. Carlo viel bijna flauw en moest overgeven. We hebben geen idee wat het was. Misschien nog een V1 of V2. Anders was de nacht vredig. Elke dag is er weer een dat we nog steeds in ons huis wonen.

*

Gedurende al die maanden dat mijn moeder haar dagboek bijhield, was geweld en angst er constant tot praktisch de laatste dag. Zelfs nadat het Canadese leger ons eindelijk had bevrijd, gingen de schermutselingen nog twee weken door en waren er nog bange momenten.

Vlak na de bevrijding koos de commandant van een support-regiment van de British Royal Artillerie onze boerderij als hoofdkwartier, tot onze vreugde en trots.

Misschien kwam het meest veelzeggende bericht, dat het einde van de oorlog nabij zou zijn ongeveer een maand eerder. Pop schrijft:

*

Donderdag hadden we twee SS-soldaten voor de deur die om eieren vroegen. Geen bevelen meer! Heel beleefd en bijna onderdanig. Ze vroegen om een broodje en je kon zien dat de oorlog voor hen voorbij was. Kun je je voorstellen dat het Duitse leger aan je deur komt en om een broodje vraagt? Ik heb dat nog nooit gezien.

*

Ik ben nu ver in de tachtig jaar en voor zover ik weet ben ik een van de weinigen, van die in dit dagboek genoemd zijn - zo niet de enige - die nog in leven is.

In het dagboek van mijn moeder lees je soms over mij als een doodsbang kind dat ineenkrimpt in de armen van mijn moeder en soms als een ondeugende jongen die speelt met kogelhulzen en niet-ontplofte bommen (mijn favoriete tijdverdrijf, tot grote schrik van mijn moeder). Uiteindelijk zijn we tijdens de oorlog met veel geluk gezegend en heb ik ook de volgende jaren geluk gehad: een mooi gezin en een vredig en welvarend leven.

Ik heb deze beschrijving van het dagboek van mijn moeder ondernomen als liefdeswerk. Het is een buitengewone geschiedenisles en bovendien een les in overleven.

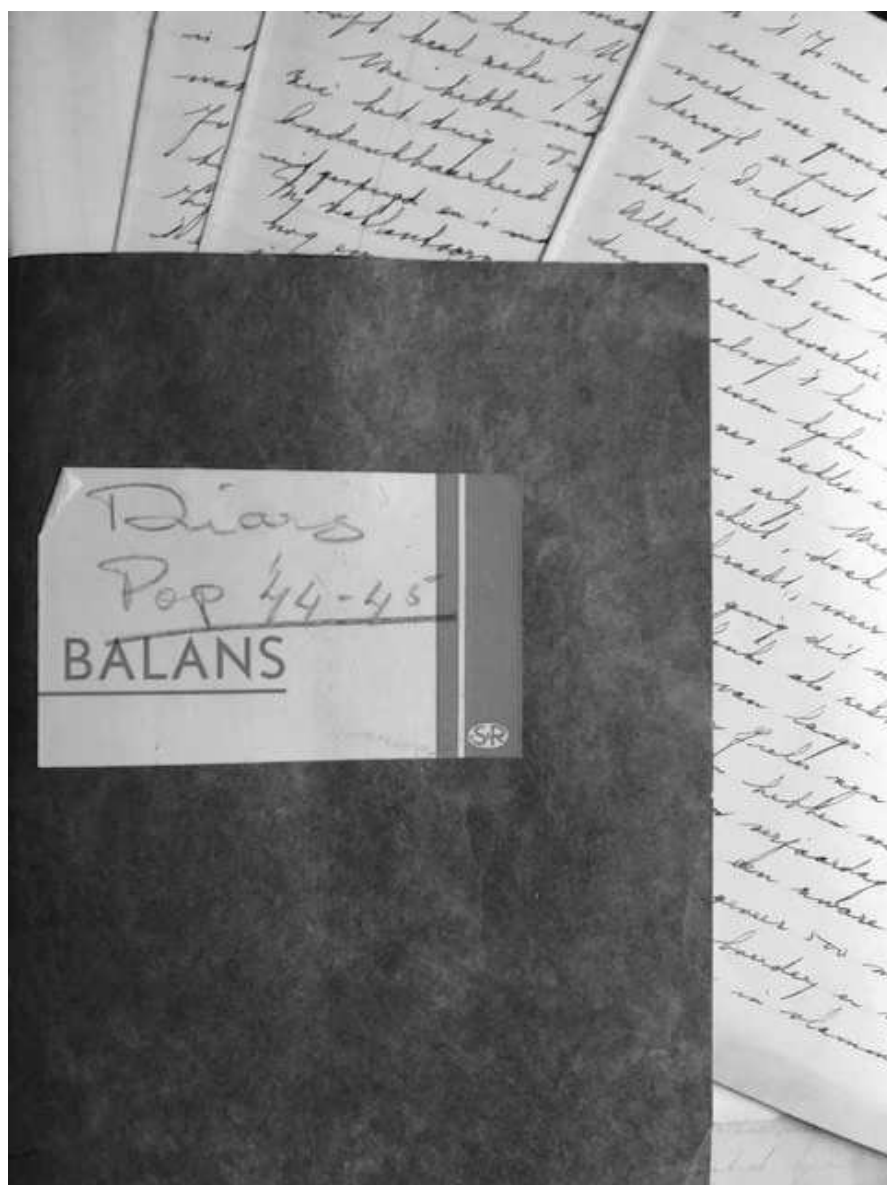
Mijn ouders lieten mij en iedereen die wil luisteren zien hoe je lang onder de grootste stress kunt overleven. De belangrijkste factor in ons leven is, zoals ze zeggen in de onroerendgoedsector, “locatie, locatie, locatie”. Als we niet waren verhuisd, zouden we vrijwel zeker zijn gedood.

We hoorden tijdens ons verblijf in Barneveld dat de straat waar ons vorige huis stond in Den Haag werd getroffen door een V1 of V2 die niet goed functioneerde. Er was niets meer over van ons voormalige huis met drie verdiepingen, dan een grote bomkrater in de grond.

Maar we hebben het ook overleefd omdat mijn ouders meedogenloos gefocust waren op het onderhouden van onze voedselvoorraad en ten allen tijde waakzaam bleven voor potentieel gevaar en zowel de kracht als de gemoedsrust hadden die nodig was, om de moeilijkheden die we tegenkwamen te weerstaan.

Behalve dat het liefhebbende ouders waren, lieten Pop en Jaap me duidelijk zien hoe je met vastberadenheid, intelligentie, voorzichtigheid, vooruitziendheid en flexibiliteit je kansen vergroot om dit soort rampzalige omstandigheden, die Nederland tijdens deze oorlogsjaren heeft doorstaan, te overleven.

Vandaag de dag is de oorlog zo lang geleden dat het voor mij een ander leven lijkt. Maar zoals het dagboek van mijn moeder laat zien, was het een jeugd die je nooit zal vergeten.

Pop's originele dagboek

Carlo Rietveld voor de oorlog, op de stoep van het huis van Opa van der Kam aan de Stevinstraat 330 in Scheveningen.

Op de boerderij in Barneveld, circa 1943. vlnr: Leontien Smit, Carlo's zus Patty, Akke Hamstra, Carlo en Jantje Smit.

Wie wij zijn

Hieronder staan wat korte beschrijvingen van enkele mensen waarnaar vaak verwezen wordt in het dagboek van mijn moeder. Natuurlijk zijn er nog veel meer namen dan die worden genoemd. Een van de hoofdthema's van haar verhaal is de eindeloze stroom mensen die op de Ark kwamen.

Veel van de in het dagboek genoemde mensen waren vluchtelingen en evacués uit het verre Den Haag, bijna 100 kilometer van Barneveld. Ze brachten afschuwelijke verhalen mee, van wat er gebeurde in Holland. Er zijn ook veel vermeldingen van namen van familieleden, ex-collega's van mijn vader, verschillende burens, landarbeiders en winkels.

Gelukkig hebben wij veel familieleden en vrienden van voedsel kunnen voorzien, vaak via koeriers, of aan de mensen zelf die de hele weg hadden gelopen of gefietst om het te krijgen.

Niet alle namen van de mensen die langs kwamen komen mij nu nog bekend voor.

Mijn familie:

Mijn moeder, **Elizabeth Gerritje Rietveld van der Kam**, bij de meeste mensen bekend als Pop of Bep, werd geboren in Leiden op 31 augustus 1909. Ze trouwde met Adriaan Leendert Rietveld, een koloniale ambtenaar in Nederlands-Indië, na een zeer korte verkering toen hij met huisverlof was en ze vervolgens een zeer lange en luxueuze huwelijksreis maakten naar Frankrijk, Italië en Zwitserland. Terwijl ze nog op huwelijksreis was in Zwitserland, kon mijn moeder de jaloezie van haar nieuwe echtgenoot niet langer verdragen en ontsnapte naar huis, naar haar ouders. Verrassing was echter dat ze al zwanger was van mij!

Haar man weigerde een scheiding en daarom was Pop, net als Jaap, juridisch getrouwd toen ze mijn stiefvader, **Jaap Hammer**, ontmoette in 1935. Zij en Jaap bleven 45 jaar samen, maar konden nooit trouwen. Alleen mijn moeder kreeg eindelijk een echtscheiding in 1956. Mijn moeder stierf in 1990.

Mijn stiefvader, **Jacob Dirk Hammer** werd op 3 mei 1890 geboren in Leeuwarden in de familie van een succesvolle kleermaker, Opa Hammer. Hij was getrouwd met een intelligente Friese vrouw die de drijvende kracht was achter de opvoeding van hun twee zonen. Jaap en zijn broer (**mijn Oom Jo**) waren de eersten in hun familie die naar de middelbare school gingen - dezelfde school waar Mata Hari een paar jaar op zat. Jaap was een goede leerling en had een muzikaal oor. Hij begon al vroeg piano te spelen en werd een ervaren pianist. Maar blijkbaar had hij ook een rebelse inslag, en toen hij in zijn vroege tienerjaren van de middelbare school werd gestuurd, besliste zijn vader om hem voor een winter naar Londen te zenden om het vak van kleermaker te leren. Jaap was echter niet geïnteresseerd en toen hij naar huis terugkeerde, ging hij terug naar de school en daarna studeerde hij scheikunde aan de Technische Hoogeschool (TH), nu Technische Universiteit in Delft.

Jaap's studies werden onderbroken door de Eerste Wereldoorlog toen hij werd opgeroepen voor de Front Linies, waar hij de rang van sergeant bereikte.

Na de oorlog voltooide hij zijn studie scheikundige technologie aan de TH en startte een leerlooierij in Haarlem, die mislukte.

Hij trouwde met Tante Annie Lighthart, een Nederlandse operazangeres en begeleidde haar op de piano gedurende haar tournees in Duitsland. Maar het huwelijk was geen succes.

Halverwege de jaren twintig studeerde Jaap octrooirecht, slaagde gemakkelijk voor de examens en ging aan de slag bij een Nederlandse octrooigemachtigde. Hij sprak en schreef moeiteloos Engels, Duits en Frans.

Tijdens het werken aan een octrooiaanvraag voor Royal Dutch Shell ontdekte hij dat de firma niet goed genoeg georganiseerd was, om de intellectuele eigendomsrechten van haar onderzoek te beschermen. Dus schreef hij een brief aan de General Manager Mr. Deterding, waarin hij suggereerde dat hij een kantoor bij Shell zou opzetten om Shell's uitvindingen en nieuwe producten te beschermen.

Zijn voorstel werd aanvaard en hij begon rond 1925 fulltime bij de Shell te werken.

Het verhaal gaat dat Jaap in het weekend ging paardrijden en op de terugweg stopte bij het Shell-kantoor aan de Carel van Bylandtlaan, zijn paard vastbond op het grasveld voor het gebouw en zaken ging controleren.

Rond deze tijd trouwde hij voor de tweede keer met een Friese boerendochter, **Trijntje Palsma**, die ook een goede amazone was. Het huwelijk duurde echter niet lang.

Moeilijke tijden kunnen echter tot vreemde ontmoetingen leiden en Trijntje kwam tijdens de oorlog wel een keer op onze boerderij. Een lastig bezoek dat in mijn moeders dagboek staat beschreven (zie pag. 102).

Jaap was een visionair die zijn tijd vaak vooruit was. De meeste professionals van Shell kwamen uit gerenommeerde families in Nederland, terwijl hij uit een provinciaals kleermakersnest kwam. De meesten waren lid geweest van het 'korps', een studentenvereniging en officieren in het leger of de marine, terwijl Jaap zich nooit bij deze prestigieuze broederschap had aangesloten en alleen sergeant bij de grenswachten was geweest.

Maar hoewel Jaap geen stamboom had en niet bijzonder bedreven was in sociale vaardigheden, was hij succesvol bij Shell en werd hij directeur van de Shell Patent Department. In 1940, toen de oorlog uitbrak, werkten er ongeveer 100 mensen voor hem.

Nadat Jaap en zijn vrouw Trijntje destijds een wiegendoodkindje hadden gekregen, besloten ze een kind uit Engeland te adopteren, dat mijn stiefzus **Patty Myhill Hammer** werd geboren op 22 augustus 1927.

Patty's opleiding werd afgebroken toen we zijn verhuisd naar de boerderij in Barneveld. Ze ging een jaar naar de plaatselijke middelbare school tot de school in 1943 werd gesloten.

Patty was een aantrekkelijke tiener tijdens de oorlog, in een tijd dat er maar weinig aanbidders waren. Ze had wel degelijk haar bewonderaars, zoals de lokale verzetsstrijder Zwarte Kees, die hieronder wordt beschreven.

Opa Hammer, de vader van Jaap, was met pensioen en vestigde zich in Den Haag toen de Duitsers het kustgebied in 1942 - 43 ontruimden en dus verhuisde hij in die tijd naar onze boerderij.

Hij kwam oorspronkelijk uit Kampen, Genemuiden en begon in het bedrijfsleven door op zijn fiets dekens te verkopen aan lokale boeren. Hij was een ondernemer en richtte vervolgens een succesvolle grootschalige kleermakerij op in het centrum van Leeuwarden.

Opa van der Kam, de vader van mijn moeder, mijn grootvader, Opa Jan van der Kam, werd geboren in Bellingwolde in het noorden op de grens van Duitsland. Het was een eenvoudige familie van traditionele wolkammers (kaarders) die aan de Friese kust in Nederland en Duitsland werkten. Hij zal niet meer dan een paar jaar basisschool hebben gehad voordat hij aan de slag ging op een van de grote boerderijen in Groningen. Van daaruit ging hij aan de slag als koetsier voor Baron van Brakel in de Achterhoek. Dit gaf hem de tijd om te studeren en hij slaagde erin om de examens te halen en werd beambte van het Nederlandse Ministerie van Financiën.

Hij werkte onder anderen als deurwaarder in Vlaardingen en Leiden.

Hij trouwde mijn oma, **Moeke van der Kam - Kleber**, ook een natelg van een succesvolle kleermaker in Opheusden, de Betuwe.

Zij stierf vrij jong in 1935. Moeke had twee kinderen, Pop, en haar broer **Jan Harm van der Kam**.

Na het overlijden van Moeke had Opa van der Kam een partner, **Jules Oudenhans**, die een gemengde Indiase Nederlandse achtergrond had. Ze woonden tijdens de oorlog ook op de Ark.

Oom Gerrit Kleber was de broer van Moeke en dus mijn oom en ging begin jaren dertig met pensioen en woonde in Den Haag.

De Klebers waren hugenoten en kwamen via Duitsland uit de Elzas Loraine in Frankrijk en vestigden zich rond 1730 in Opheusden.

Oom Gerrit was een zeer succesvolle kleermaker en had als klant de rijke boeren van de fruitgordel, de Betuwe, tussen de rivieren Rijn en Maas, de Nederlandse delta.

Ook was hij de organist bij de plaatselijke protestantse kerk en dorpskapper op zaterdagmiddag. Toen hij rond 1933 gedurende de crisisjaren met pensioen ging, behandelde zijn zus, Tante Truus Kleber en verpleegster, een directeur van de Shell. Hij adviseerde haar en Oom Gerrit Kleber om te investeren in de Shell Company bij een investeringsbank "Schill en Capadose" aan de Korte Vijverberg in Den Haag. Een waardevol advies dat, in combinatie met het financiële inzicht van Pop, het familiekapitaal vestigde.

Oma van Dinter was de moeder van Gerda van der Kam, de vrouw van Pop's broer Jan, die tijdens de oorlog voor Shell in Argentinië werkte. Oma van Dinter was geëvacueerd en woonde in Voorthuizen en was ziekelijk, dus Pop probeerde zo goed mogelijk voor haar te zorgen.

Mensen die op onze boerderij woonden en werkten:

Jaap nam **Jan van Vliet** aan in 1941 om de boerderij in Barneveld te runnen en Jan bleef bij ons tot we de boerderij in 1948 verkochten. Jan woonde met zijn ouders in een huisje vlakbij de spoorlijn op ongeveer een kilometer afstand van de boerderij. De hele familie verhuisde naar onze boerderij in de herfst van 1944, toen het bombardement op de spoorlijn het te gevaarlijk maakte om in hun huis te blijven wonen.

Ik herinner me Jans vader (in het dagboek aangeduid als de oude Van Vliet) goed als een oudere man met een lange grijze baard. Gedurende de periode van het dagboek verzorgde hij regelmatig onze moestuin.

Jan van Kraats was een landarbeider en de helper van Jan van Vliet. Hij woonde bij zijn ouders in de buurt van het huis van Jan van Vliet en trok in de herfst van 1944 ook bij ons in.

Akke Hamstra was onze eerste huishoudster. Een Friese boerendochter, die bij ons kwam wonen toen we in 1941 naar de boerderij verhuisden. Ze bleef een jaar bij ons en werd een familievriendin en haar bezoeken aan de boerderij worden vaak genoemd in mijn moeders dagboek. Ze verhuisde naar Amersfoort om zich bij andere familieleden aan te sluiten en werd verliefd op Gerard Bakker, een van de zonen van onze burens, met wie ze na de oorlog trouwde.

Jo Bosboom was onze tweede huishoudster van 1943 tot 1945.

Ik herinner me haar als dat kleine 17-jarige meisje uit een arm gezin in Vlaardingen dat nooit helemaal paste en meer keukenmeid was dan huishoudster.

Mijn moeder had veel dagelijkse problemen met haar - beschreven in het dagboek - en als de omstandigheden normaler waren geweest, zou ze waarschijnlijk niet lang bij ons zijn gebleven.

Juffrouw Teunissen was een vluchteling uit Arnhem die bij ons gezin was geplaatst door de Nederlandse autoriteiten, wat met veel evacués gebeurde. Haar dochter Betty wordt ook vaak genoemd in het dagboek.

De burens:

Jan Smit en zijn vrouw **Lenie** hadden twee kinderen, **Leontien** en **Jantje**, die even oud waren als Patty en ik.

Jan Smit was adjunct - notaris en had samen met Jaap de boerderij gekocht, die ze vervolgens verdeelden. Jaap behield de oorspronkelijke boerderij en de westkant van de boerderij, terwijl Jan de oostkant van de boerderij nam en direct naast ons een modern boerenhuis bouwde. Jaap en Jan konden goed met elkaar overweg, maar Lenie was een bron van wrijving, zoals beschreven in het dagboek van mijn moeder.

De boeren in het westen:

Voorafgaand aan de oorlog vestigde de katholieke kerk vijf gezinnen op ongeveer 500 hectare heidevelden op arme zandgrond bij Barneveld, een overwegend conservatief protestants gebied. Onderdeel van een initiatief van de katholieke missie was om de Nederlanders te bekeren tot grote (van vijf tot tien kinderen) gezinnen te hebben.

Effectief in aantal maar niet in religieuze zin, aangezien de meeste van deze families na de oorlog emigreerden. Ze werden succesvol, maar niet gelovig.

De families **Spruijt** en **Bakker** verdeelden vijf boerderijen. (Jaap en Jan Smit kochten de meest oostelijke boerderij van een van de families Spruijt die naar Barneveld verhuisde.)

De familie Spruijt was onze directe buur naar het westen. Pa en Ma Spruijt hadden zes kinderen: **Gerard, Lenie, Nel, Jaap, Piet en Catootje**. De laatste twee waren van mijn leeftijd en ik kwam daar veel aan huis en het waren mijn speelkameraadjes.

Het volgende cluster van boerderijen was van **Pa Bakker** met zijn zonen **Gerard** en **Koos**. Vervolgens had je aan de noordkant **Ryer** en **Tinus Bakker** dicht bij de spoorlijn en **Jaap Bakker** meer naar het westen.

Ten oosten van de boerderij hadden we de oudere conservatieve protestantse families, die kleinere en armere keuterboerderijen hadden en met wie we vrij weinig contact hadden.

Vermeldenswaard was de boerderij van **Van Kempen**, waarschijnlijk de armste van allemaal, met wie we af en toe problemen hadden. Zoals vermeld in het dagboek, werd ik gebeten door een van hun honden achter in mijn been en ik heb nog steeds een litteken van een paar cm., om het niet te vergeten.

Onze dokters:

Dr. Korthuis, de dierenarts, **Dr. Huisman** en de tandarts, **Dr. Lokker** waren drie belangrijke personen voor de algemene gezondheid van onze boerengemeenschap.

Vrienden en collega's uit Den Haag:

Voor veel van onze vrienden en enkele van Jaaps voormalige collega's van Shell werd de boerderij een reddingslijn, toen voedsel tijdens de oorlog schaars werd.

In haar dagboek verwijst mijn moeder naar **Jo Dijt**, de vrouw van een octrooigemachtigde die bij Jaap bij Shell had gewerkt; **Mr. Bodenhausen**, Jaaps advocaat uit Den Haag; **Mia Baudet**, Jaaps secretaresse bij Shell en een levenslange familievriend; en **Nel van de Broeke**, een modeontwerpster en oude vriendin van mijn moeder; en **Emmy Damme**, oorspronkelijk uit Duitsland, een vriendin van mijn moeder die door de Duitse politie in het concentratiekamp Vught was opgesloten en wiens zoon **Heintje**, van mijn leeftijd, in maart bij het bombardement op het Bezuidenhout in Den Haag werd gedood in 1945.

En **Max** en **Corry Trijtel**. Max was de beste vriend van mijn moeders broer, Jan Harm van der Kam, die ook voor Shell werkte en tijdens de oorlog in Argentinië woonde. Max was joods maar werd niet door de Duitsers gedeporteerd omdat hij getrouwd was met een 'Arische', Nederlandse vrouw.

Leden van het verzet:

Dan waren er de mensen die Pop niet kon noemen en die deel uitmaakten van een verzetsgroep in onze omgeving, Gelderland.

Ze behoorden tot een grotere groep verzetsstrijders waarvan slechts 10 procent het overleefde. De rest werd door de Duitsers gedood, zelfs nog in maart en april 1945 toen iedereen wist dat de Duitsers de oorlog hadden verloren. Meerdere leden van deze groep bezochten de boerderij of bleven een paar dagen of meer, maar er worden er maar vier genoemd: **Freek**, **Bert**, **Zwarte Kees** en **Dick**:

Freek (zijn echte naam was David Beets) was een joods verzetslid die ons vaak bezocht en bij ons logeerde van September 1944 tot Januari 1945 en